

Wilfried Potthof

BAROKNI PLATONIZAM U DUBROVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Povijest usvajanja platonovske filozofije, sve tamo od početka u Akademiji preko Apuleja, Plutarha, neoplatonizma — u njegovim pojedinačnim varijantama kod Chartresa i Tome, do Husserla i dalje, bila je predmetom iscrpnog istraživačkog rada mnogih povjesničara filozofije.¹ To je istraživače dovelo do uvjerenja kako je Platon od prvorazrednog značenja za čitavu filozofiju do današnjeg dana. A. N. Whitehead u svojoj poznatoj tezi tvrdi štoviše da se cjelokupna evropska filozofija sastoji od napomena o Platonu. Premda ovu izjavu treba prihvatiti *cum grano salis* i sagledati je

¹ Zbog velikog broja odgovarajućih prikaza bit će dovoljno da na ovom mjestu spomenemo samo nekoliko standardnih djela: tako R. Klibansky, *The continuity of the platonic tradition during the middle ages*, London 1939; E. Cassirer, *Die platonische Renaissance in England und die Schule von Cambridge*, 1932; B. Kieszkowski, *Studi sul platonismo del Rinascimento in Italia*, Firenca 1936; P. Shorey, *Platonism, ancient and modern*, Cambridge 1938; H. Leisegang, *Die Platondeutung der Gegenwart*, 1929; osim toga i odgovarajuće poglavlje kod Überwega.

u svjetlu Whiteheadove pozicije, ne možemo, bez ikakve namjere da od toga načinimo privlačnu ispriku vlastitom bavljenju ovom temom, nijekati činjenicu da su Platon i platonovska škola imali posebne osobito značenje u povijesti mišljenja.

Pođemo li sada od same po sebi razumljive pretpostavke svake duhovnopovijesno orijentirane znanosti o književnosti, da naime odgovarajuće pojave treba očekivati i u ostalim disciplinama jedne opće kulturne i duhovne povijesti — posebno pak u ovom slučaju s obzirom na mnogostrukost platonovske filozofije, od nauke o idejama preko poimanja države do filozofije jezika u *Kratylu* — pokazuje da se toj pretpostavci, iz tko zna kojih razloga, uglavnom posvećivalo veoma malo pažnje, među ostalim npr. i prisutnosti platonizma u književnosti. Ova tvrdnja ne odnosi se jedino na stanovit broj nacionalnih književnosti u kojima postoje radovi u toj temi; sjetimo se samo primjera engleske književnosti, s Tillyardovim radovima o elizabetanskoj slici svijeta (gdje on ustvrđuje platonovsku podlogu), s Lovejoyevim radovima o platonovskoj predodžbi poretka bića u engleskih pjesnika (*The Great Chain of Being*), koja ima svoj izvor u platonovskoj predodžbi lanaca bića u *Timaios*u; s Harrisonovim radovima o platonizmu u engleskoj lirici, radovima o Spenseru, o metafizičkim pjesnicima, C. S. Lewisovim *The Allegory of Love*² i drugima, premda pri tome treba

² E. Tillyard, *The Elizabethan world picture*, London 1966. i druga: A. Lovejoy, *The great chain of being*, Cambr. (M. 1936; J. S. Harrison, *Platonism in English Poetry*, New York, 1903; C. S. Lewis, *The Allegory of Love*, London 1948. i druga djela; kao zbornik npr. svezak *Platonismus in der englischen Renaissance*, Berlin 1920. (s otiskom Elyotove *Disputacion Platonike* iz 1533.) Kao najnovije njemačko izdanje koje se premda tek usput bavi platonovskim implikacijama u engleskoj književnosti treba spomenuti studiju H. Grabea, *Speculum, Mirror und Looking-glass, Kontinuität und Originalität der Spiegelmetapher in den Buchtiteln des Mittelalters und der englischen Literatur des 13. bis 17. Jahrhunderts*, Tübingen, 1973.

U osnovi se veliko značenje platonizma u engleskoj duhovnoj povijesti osobito snažno osjeća u književnosti. Potaknut Chartresovom školom sastavlja Aethelred već u 12. st. svoj platonovski spis o kršćanskoj ljubavi *Speculum caritatis*. Slijede John of Salisbury sa svojim *Metalogiconom* i prevođenje Platona što ga pokreće Humphrey of Gloucester. Prethodi platoniska renesansa u oxfordskoj školi u 13. st. Platonovske utjecaje ponovno susrećemo u *Utopiji* Thomasa Morusa. Zatim se u tradiciji kneževskih ogledala pojavljuje *Governour* Thomasa Elyota, a dvije godine kasnije i njegova već citirana *Disputacion Platonike*. Ovdje vjerojatno treba vidjeti vrhunac stvarno klasične orijentacije interesa za Platona u Engleskoj. Znanost o književnosti je izričito potvrdila tu klasičnu orijentaciju u oba Elyotova djela. Dalje razrađivana nauka o idejama i erosu utjecala je na Spensera i kasnije na *metafizičke pjesnike*. Poznat je izravni utjecaj Cambridge-škole na Crashawa, kao i neoplatonovski elementi kod Trahernea. Milton se služi dijelovima platonizma u kršćanskoj obradi. Konačno, može se i u romantičarskoj umjetničkoj prozi u 18. st. utvrditi upotreba Platonove dijaloške forme, kod Waltera Savagea Landora. Jedan bi se povijesni pregled platonizma u engleskoj književnosti prema tome sigurno isplatio.

ukazati na činjenicu da se pitanje razgraničenja Platona, neoplatonizma i filozofije vjere spominje bilo veoma malo bilo pak na način koji ne zadovoljava u potpunosti. Ovim, tj. pitanjem o filozofiji vjere, dotakli smo bez sumnje jedan od ranije spomenutih, no nedovoljno obrazloženih razloga stanovitoj suzdržanosti prema temi platonizma. U vezi s književnošću renesanse možemo ono što smo rekli za englesku književnost ponoviti jedino još donekle za talijansku, imajući pri tome na umu humaniste renesanse; dovoljno je uputiti na obradu platonovske književne tradicije kneževskih ogledala³ (*specchio dei principi*). Nema sumnje da bi se mogli navesti i drugi primjeri,⁴ no — općenito uzevši, nije se pitanje pojave platonovske filozofije obrađivalo ni posvuda ni povezano, tj. sistematski, niti se tom pitanju pristupalo u sklopu jedne opće kulturne i duhovne povijesti, premda bi se u tom slučaju posve sigurno, npr. u sličnim periodima, pokazale sličnosti u izboru, i to vjerojatno ne samo sličnosti između filozofije i književnosti nego i sličnosti unutar same književnosti.

U takvom bi proučavanju posve sigurno trebalo krenuti od onih razdoblja čija temeljna orijentacija pokazuje stanoviti afinitet prema platonovskoj filozofiji, prema osnovnim idejama platonovskog sistema, te stanovitu otvorenost prema antičkom humanitetu. Isto je tako sigurno da su te pretpostavke prisutne od vremena renesanse — ostavimo na trenutak po strani prihvaćanje stanovitih većih isječaka, kao npr. nauke o idejama u neoplatonizmu, pedagogije u humanizmu itd. — kad je oživljavanjem i propagiranjem antičke filozofije preko Ficina⁵ utemeljena platonovska tradicija obrazovanja, koja je imala svog udjela u obrazovnom sistemu tadašnjeg vremena, a kod Romeia i Castiglionea postala tradicionosnom cjelinom koja je, i sama književnost,⁶ počela utjecati na književnost.

³ U vezi s tim treba ukazati i na povoljne uvjete što su u Italiji postojali zbog ranog poznanstva s prvotnim Platonom (lat. prijevod Zakona već 1459.), kao i na osobit utjecaj što ga je vršila djelatnost firentinskih platoničara, iako je ovdje bilo mnogo slučajeva kršćanskog iskrivljavanja Platona (Pico).

⁴ Što se tiče za nas posebno zanimljivih slavenskih književnosti, trebalo bi od radova što su se pojavili u posljednje vrijeme spomenuti radove o ruskom D. Tschizewskog (u »Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen« 203, odnosno u »Mosty«, 11). Osim toga upozorio me prof. E. Angyal na rad Béle Zolnaia, *Balassi és a platonizmus*, koji se pojavio 20-ih godina u budimpeštanskoj »Minervi«, te kao posebno izdanje, i koji bi mogao biti zanimljiv u ovom kontekstu. On mi, na žalost, u vrijeme dok sam ovo pisao nije bio pristupačan.

⁵ Preko njegovih prijevoda između 1453. i 1483. Osim njega mogla bi se spomenuti i druga imena, pri čemu bi, međutim, trebalo navesti istu onu ogradu u vezi s obradom antičkog Platona kao i pod 3, u slučaju kad se radi o platonovskim obrazovnim spisima. To bi onda vrijedilo i za Castiglioneov *Cortegiano*, no kod njega kao i kod mnogih drugih polazimo odatle da se izvorni Platon u najvećem dijelu tekstova, u najmanju ruku, daje naslutiti.

⁶ Kod Castiglionea jasno preko dijaloga pjesnika Bemba o ljubavi.

Kao predmet svog razmatranja izabrali smo dubrovački barok, barok kao vrijeme primjene platonizma. Zašto upravo barok — mogli smo isto tako izabrati i neko drugo razdoblje, s obzirom na to da pretpostavljamo kako je Platon u Dubrovniku poznat najkasnije od vremena Marka Marulića koji je Tomi Nigeru ostavio Platonova djela u Ficinovu prijevodu?

1. Budući da je barok općenito, posebno pak dubrovački barok, bio najzanimljivije razdoblje u slavenskim književnostima, proučava se češće no ostala razdoblja i zaslužuje daljnju obradu.⁷
2. Književnost baroka ne samo što je prožeta platonovskom filozofijom nego je sigurno i jedino razdoblje u povijesti književnosti u kojem se javlja puna primjena platonizma u književnosti. Udio je platonizma štoviše tipičan za književnost baroku.⁷

Kako da se objasni sklonost baroka prema platonizmu? Svakako, osobitim, posve konkretnim podudarnostima među njima, koje međutim ukazuju na jednu općenitu misaonu srodnost; naznačit ćemo tek neke od tih podudarnosti:

1. dualizam, antiteza kao načelo;
2. svijet kao privid i prava stvarnost iza njega;
3. didaktička zadaća (u platonovskim dijalozima uvijek očito);
4. zanimanje za temu ljepote i posebno poimanje ljepote;
5. predodžba o poretku svijeta;
6. nauka o kreposti (kod Platona kao nauka o krepostima u *Politei*) koja je povezana s didaktičkom namjerom;
7. rigoroznost;
8. zanimanje za temu ljubavi i posebno poimanje ljubavi;
9. sklonost k aristokratskim temama.

Kao prešutnu pretpostavku vitalnosti baroka, posebno, pak dubrovačkog baroka, treba uzeti činjenicu da je postojala platonovski orijentirana obrazovna književnost koja se temeljila na uvijek latentnoj platonovskoj obrazovnoj baštini, tj. dijelom na neoplatonizmu, dijelom pak na obnavljanju antičkog Platona koja u Italiji traje od vremena renesanse. Ta se književnosti zatim npr. u *Cortegianu* kao konkretnoj simplifikaciji Platona usavršila do konkretno tradicijsna kodeksa za obrazovanje dvorjanika, razvila se do tra-

⁷ Što se tiče njemačke slavistike i dubrovačkog baroka, treba spomenuti radove od Sečkareva preko Lachmannove do *Die Dramen des Junije Palmotiĉ*, Wiesbaden, 1973, kao i *Zur italienisch-südslavischen Wechselseitigkeit. Primojeviĉs Übersetzung der Euridice Ottavio Rinuccinis* (ZslPh, u štampi). Osim toga izlazi uskoro u mojoj obradi i zbornik pod naslovom *Dubrovniker Dramatiker des 17. Jahrhunderts*.

⁸ Usp. djelo, *op. cit.*, u odlomcima o platonizmu, zatim Jelaĉiĉev spis, *Gunduliĉ prema filozofiji cinquecenta*, »Hrvatska revija« XI, Zagreb 1938, te citirani Zolnaiev tekst.

dicije kneževskog ogledala i kao takav se sistem zadržala. Teško je pretpostaviti da ta tradicija nije u Dubrovniku ostavila nikakva traga, pogotovo stoga što su se u Dubrovniku pisali spisi o platonovskoj filozofiji (Monaldi, Nikola Gučetić, Stjepan Gradić), tako da se može govoriti o jednoj sličnoj misaonoj orijentaciji. Točnije, veze dubrovačkih zastupnika i prenosilaca platonovske filozofije s Italijom trebalo bi još istražiti. Pri tome se može pretpostaviti da se glavni predstavnik platonovske filozofije u Dubrovniku, Nikola Gučetić, u svojim platonovskim dijalozima o ljubavi, ljepoti i državi⁹ dotiče takvih tema i predmeta koji su tipični i za književnost. Misli se da je Gučetić utjecao i na Ivana Gundulića koji mu je bio rođak.¹⁰ Ako se, polazeći od tih pretpostavki, pozabavimo dubrovačkim barokom, otkrit ćemo pri pomnijem pogledu da u dubrovačkom književnom baroku postoji čitav jedan platonovski sistem, čitava jedna slika svijeta utemeljena na platonovskoj filozofiji koja svoje značenje kao tradicijsno važeći sistem dokazuje i time što nije ograničena na jednog autora, nego se može potvrditi u svih autora dubrovačkog baroka, od Primojevića, Gundulića, Palmotića, Ivana Gučetića, Ivana Šiškova Gundulića do Bunića, Đorđića, kao i u svim književnim vrstama. Otkrit ćemo nadalje da se kod tog platonovskog elementa ne radi isključivo o platonovskom neoplatonizmu, ne tako često ni o kršćanskoj obojenoj filozofiji vjere, nego da se doista radi o antičkoj filozofiji u njezinu manje više nepromijenjenu obliku; priroda je stvoritelj, prva ideja, ne recimo Bog, itd.¹¹

Da se ovaj platonovski element u dubrovačkom baroku ne može promatrati odvojeno od one u Italiji započete dvorske obrazovne tradicije jednog Castiglionea, pokazuje već okolnost što su u drami koja je u dubrovačkom baroku zamišljena kao didaktički teatar za aristokraciju, kao npr. kod Palmotića — naročito snažno zastupljeni platonovski motivi, više nego u ostalim vrstama: razlog je tome sklonost obrađivanju kreposti, posebice pak vladarskih kreposti, što odgovara namjeri platonovskih obrazovnih spisa i što je u Palmotića bilo namijenjeno odgoju mladog plemstva; tome se naravno pridružuje i didaktička rasprava o pravoj i lažnoj ljubavi, kao npr. u uspjelom povezivanju barokne zablude i platonovskog gubitka ljudske slike što ga alegorijski prikazuju Palmotićeve *Armida*, *Alčina* i druge. To znači da se didaktički sistem ovdje nastavlja na jednom drugom području, i to ondje gdje i dalje postoji odgovarajuća didaktička namjera.

⁹ *Dialogo d'Amore*, Venecija 1581; *Dialogo della bellezza*, Venecija, 1581; *Dello stato delle repubbliche*, Venecija 1591.

¹⁰ Jelačić, *op. cit.* Vidi i djelo, *op. cit.* u vezi s Palmotićem.

¹¹ Time istodobno impliciramo da se i kod Nikole Gučetića, kao i u već spomenutim talijanskim obrazovnim spisima, mogu susresti kako neoplatonizam tako i izvorno platonovski elementi.

Trebalo bi dakle odbaciti mišljenje kako je književni barok bio pod utjecajem neoplatonizma i kako se taj modificirani platonovski utjecaj ograničavao tek na nekolicinu autora, kao što se činilo Jelačiću u »Hrvatskoj reviji« posvećenoj Gunduliću; štoviše, postoje na svim područjima i u svih autora dubrovačke književnosti jaki platonovski elementi koji često ukazuju na klasičnog Platona. Postoji doslovce jedan barokni platonizam, čitav jedan svjetonazor kao sistem s vlastitim poimanjem bitka, poimanjem reda, poimanjem dobra, ljepote, kreposti i cjelokupni je taj sistem poimanja moguće prepoznati u svemu onom što je dubrovački barok stvorio u književnosti. Pokazat ćemo to na književnim primjerima.

Što je dakle za nas barokni platonizam? Barokni platonizam je primjena platonovske filozofije i platonovskog nazora na svijet u najširem smislu riječi (slika svijeta) kao takvog sistema u baroknoj književnosti koji služi izražavanju misaonih i tipičnih za barok izražajnih modela. U tom je sistemu on karakterističan za barok i predstavlja novinu u usporedbi sa susjednim strujanjima kao npr. s renesansom (barok joj je suprotstavljen i, s obzirom na rasprostranjenost primjene platonizma).

U kojim se motivskim područjima i u kakvim konkretnim oblicima platonizam javlja? Razumije se da ovdje ne možemo dati nikakav potpuni pregled. Takav bi se pregled mogao dobiti tek daljnjim radom. Mi ovaj uvod, štoviše, držimo tek prolegomenom i stoga na ovom mjestu možemo samo ukratko naznačiti kako se platonizam uopće očituje. U većini se slučajeva radi o posve konkretnim pojedinačnim motivima, ne dakle samo o zajedničkoj misaonoj pozadini. Za mnoge se od tih motiva može reći da potječu iz originalnog Platona ili se, u najmanju ruku, smatra da potječu iz Platona i ne mogu se objasniti iz dotadašnje pjesničke tradicije. Za mnoge se od njih mogu naći, u najmanju ruku, podudarnosti, sličnosti formulacije kod Nikole Gučetića, na temelju čega se, doduše, ne može tvrditi da su se ostali pjesnici služili Gučetićem, ali se može isključiti mogućnost da je ta podudarnost »s Platonom« bila posve slučajna.

Radi se u načelu o tematskim krugovima ljepote, ljubavi, države, te o nekoliko pojedinačnih tema: U ljubavnoj se tematici platonovski motivi protežu od antičetičke —

ovamo spada većina svih ljubavnih motiva, naravno, npr., i svi oni o suprotnosti između prave i lažne ljubavi, koji čak i konkretno mogu poprimiti oblik suprotnosti između platonske i putene ljubavi:

Ove u vjeri stanovite
ko dušu vas svoju ljube;

a one u svemu vuhovite
dušu, život, svijes vam gube.

(Palmotić, *Alčina* 1297 ff.)

preko nad-osjetilne, meta-fizičke ljubavi kao ljubavi prema duši (kod Platona je prava ljubav — ljubav prema vječnim idejama, pa odatle ljubav prema duši; usp. Palmotićev primjer), preko ljubavi kao mogućnosti spoznaže idealne stvarnosti (usp. i ljepotu) do nauke o preobrazbi i sjedinjavanju —

Od nebeskijeh tvojijeh dika,
kojijem srce me zamami,
ako ne znaš prava slika
ljuveni su moji plami.

Tve ljepote slava i hvala,
od ke stvari nije mi draže,
svjetlja u mom se srcu kaže
nego tvoga sred zrcala.

Ali ako mrziš na me
svrnut draga zrak pogleda
tve zlačene ovdj prame
tve sunčano lice gleda.

(Palmotić, *Armida*, 489ff.)

U citiranom primjeru odražava se duša dragane u pjesnikovoj duši i tu ostaje. U Palmotićevoj je *Alčini* 353f. preobrazba posredstvom ljubavi otišla još dalje: sam pjesnik je mrtav, on živi u svojoj dragani.¹² Sličnu situaciju nalazimo i u slijedećim primjerima:

zrcalo je pravo meni
ures svjetle tve ljepote

(Palmotić, *Armida* 511f.)

mrtav živem samo u tebi

(I. Đorđić, *Ljuv. pj.* II, 8)

s tebe umire duša moja
i ma duša žive u tebi

(I. Đorđić, *Ekl.* III, 57f.)

a duša se dijelit neće,
nego s tobom ođi ostaje

(I. Bunić, *Pland.* XL, 43f.) —

¹² O pridržavanju transformacije kod Gučetića vidi *Dialogo d' Amore*, str. 22a.

sve do ekstaze duša, one posebne platonovske predodžbe o kojoj Nikola Gučetić opširno raspravlja¹³ u *Dialogo d'amore* i koja je svoj vjerojatno najljepši književni izraz našla u engleskoj književnosti kod Johna Donnea (*The Extasie*).

Nadalje, pripada ovamo motiv lažne ljubavi koja uzrokuje gubitak ljudske slike —

taj motiv postaje zajedničkom podlogom radnji mnogih Palmotićevis drama, tako npr. radnji *Alčine*, *Armide* (u kojoj on to u Vv 635ff doslovno tako i formulira), pa stoga u tim drama ma nalazimo stvarno preobražene vitezove i sl.:

O vitezi vrijedni gdi ste,
ki, ljubeći vilu priku,
mješte plate izgubiste
običajnu ljudsku sliku.

(Palmotić, *Alčina* 224ff.) —

te motiv usmjeren protiv peripatetičkog naučavanja o nesposobnosti životinje za ljubav,¹⁴ koji su pjesnici često navodili kao dokaz nepopustljivim ljepoticama ne bi li ih tako natjerali da popuste, pa taj motiv, utoliko, možda treba pripisati utjecaju tradicije starije ljubavne poezije. No u toj se starijoj poeziji prije radilo o jednom panerotičkom shvaćanju, kakvo donekle još izbija iz baroknog Đorđića:

er sva ljubav svemoguća
stvari, da sve ljubiti ima:
po ljubavlju vlas živuća
podana je svijem stvarima.

(*Pjesn. razl.* II, 57ff.)

danas ovaka zvijer i ptica
ljubovnica
sve što ljubi drži uza se.

(*Ekl.* I, 97ff.)

Naši se slijedeći primjeri, međutim, upadljivo razlikuju od toga:

Zvijer se ima zvati,
ne ljudske naravi,
ko neće da vrati
na ljubav ljubavi.

(Palmotić, *Bisernica* 1868ff.)

¹³ *Ibid.*, str. 24a, 25a.

¹⁴ Usp. Gučetićev *Dialogo della bellezza*, str. 20a.

Na ljubav se mu ne priječi,
ko divljačne da si čudi

(Palmotić, *Elena ugrabljena*, 410f.)

Na području ljubavne lirike vjerojatno je još teže nego drugdje povući načelnu granicu između izvornog Platona s jedne strane i neoplatonizma i sličnih doktrina s druge strane. U kojoj su mjeri motivi dani već tradicijom ljubavne poezije, kao tradicionalni topoi, u kojoj su mjeri oni recimo dani u religioznom ljubavnom pjesništvu — to je pitanje koje se npr. nameće u slučaju Đorđića s obzirom na utjecaj poezije ljubavi prema Kristu.¹⁵ Premda se tradicija religiozne ljubavne poezije u Dubrovniku nije posebno razvila jer su joj za to nedostajali preduvjeti jedne religiozne mistike — Dubrovčani stoga nisu imali nijednog Bridela — mogla je ta tradicija utjecati čak na uvođenje ideje o jedinstvu, preko *unio mystica* ljubavne poezije, a bez sumnje je utjecala na ideju o ljubavi kao sredstvu viđenja onozemaljskoga. Ovi se motivi naravno susreću kod istih onih autora kod kojih smo govorili o platonizmu. Tako u Palmotićevoj *Svetoj Katarini od Sijena* nalazimo naširoko razrađenu ideju jedinstva. Neosporno su, međutim, prisutni i mnogi elementi koji se ne mogu objasniti naprosto pjesničkom tradicijom, pa npr. slučaj konkretnog preobražaja i ekstaze duša sigurno potječe od Platona. Bez dvojbe se međutim može pretpostaviti da mu, u najmanju ruku, nakon Gučetićevih dijaloga o ljubavi i ljepoti, kao i nakon ranijeg, Bembovog dijaloga o ljubavi u *Cortegianu* vladale jasne predodžbe o platonovskim implikacijama kod ljubavnih motiva, čak i onda kad se u pojedinom slučaju nije radilo o svjesnom platonizmu. Pogotovo što Nikola Gučetić u svom *Dialogo della bellezza* daje dug opis ljepote Cvijete Zuzorić, opis u kojemu se pojavljuju pojedinačni motivi koji, premda uobičajeni u ljubavnoj lirici, imaju platonovsku podlogu, čime dakle dobivamo jedan izrazito platonovski opis ljepote. Nakon što je pjesnik objasnio da je Cvijetina ljepota izraz savršene unutrašnje ljepote duha, pa dakle predstavlja samu bit ljepote, čisto utjelovljenje lijepog, upotrebljava on u svrhu usporedbe s jedne strane nebo, zvijezde i slične pojmove vezane s idejom lijepog, s druge se pak strane javljaju hiperbole i superlativi. To platonovski utemeljeno nabranje topoa izgleda ovako:

... prima i capelli, che à somiglianza d' oro lucidissimo sono tessuti; la fronte, che al Cielo quando è più sereno la sua bellezza assembla; le ciglia, come due archi d' amore; gli occhi lucidi e chiari, che fanno invidia alle più belle stelle del Cielo;

¹⁵ Usp. R. Lachmann, *Ignjat Djordjić, Eine stilistische Untersuchung zum slavischen Barok*, Köln-Graz 1964, str. 170, s osvrtom na Španjolsku (Teresa od Avile), Francusku i Njemačku.

il viso tanto leggiadro, e di sì uago colore, che di gran lunga auanza ogni fresca rosa nel suo più uiuo fiorire: oltre che di più bella forma nō lo potrebbe alcū dotto artefice scolpire: il naso, à proportione del uiso è tale, quale appūto si cōuiene alla pfettione dell' angelica uostra bellezza, la bocca, pare che intorno due coralli più fini d' India habbia; et se talhora sorridete, appaiono i uostri dēti sì biāchi, et uguali, che ueramente tante perle Orientali si possono dire: onde cō ragione si può affermare, che iui tutto il tesoro d' Amore sia insieme posto; la uoce di uoi si sente, non come humana, ma come angelica e diuina; il collo dritto, e pieno, e bianco si che uince la neue pur hora caduta dal Cielo; il petto largo e piano, che pare la uia lattea, che in Cielo talhora sul uedersi; le mani di mediocre grassezza, si ueggono in guisa, che il più terso aurio uincono di colore; le dita tonde e non troppo lunghe; l' unghie alquanto incuruate; l' altezza e l' andar uostro è simile à quello delle Ninfe, che da gli antichi Poeti nell' Arcadia sono celebrate; del resto che non si può ueder' in uoi, stimo, che tutte le membra, e tutte le parti del corpo talmente l' una con l' altra in bellezza corrispondono, che l' inuidia medesima non sapria trouar parte doue potesse emendarle.¹⁶

Kao što je već Jelačić primijetio za Gundulića, *Osman VIII*, 5: ljepota je »dobro u kom su svaka dobra«¹⁷ — poimanje ljepote kao sredstva viđenja ideja i onozemaljskog (kod Gučetića: »uesta bellezza inferiore, e mondana (come vogliono i Platonici) è una imagine, ed esempio di quella superiore e diuina«,¹⁸ s tim u vezi poimanje ljepote kao odraza nadzemaljskog porijekla —

sva je u tebi rajska gizda
i ljepota sva od nebi,
ogleda se posred zvizda,
to je zrcalo pravo tebi.

(Palmotić, *Armida* 517ff.),

X slično, premda već više u religioznom smislu, u Bunićevoj pjesmi *Kuda srneš, dušo moja iz Pjesni duhovne*, Vv 9—12 — poimanje ljepote kao vidljive slike kreposti uvijek idu zajedno kao što izjav-

¹⁶ *Della bellezza*, str. 6b. Gučetić daje i kratak pregled lijepih = dobrih ženskih likova iz antike, koje stavlja kao primjer. Izuzetno je pri tome zanimljivo da se uvijek radi o ženskim likovima koje obrađuje i dubrovačka književnost tog doba: O Ariadni, Galatei, Laviniji, Heleni (i to u Gundulićevim i Palmotićevim dramama) itd. Želimo kazati da je Gučetić ovim pregledom pozitivnih tipova iz povijesti možda utjecao na književnost.

¹⁷ Jelačić, *op. cit.*, str. 663.

¹⁸ *Della bellezza*, str. 4b.

ljuje Gučetić u dijalogu o ljepoti da je tek unutrašnja ljepota preduvjet vanjskoj —

kod Gučetića ovako formulirano:

et questa bellezza, che all' occhio nostro appare, alla bellezza interna dell' animo corrisponda; et così è a credere, che quella idea, ch' è forma della nostra bellezza, primieramente nell' animo nostro la sua specie infonda . . . ;¹⁹

u vezi s tim pojavljuje se kao motiv i pogrda upućena posve izvanjskoj ljepoti kao lažnoj ljepoti postignutoj nakitom; takav motiv nalazimo kod Palmotića:

Za ludu je uresiti
vrat biserom, zlatom prame,
a od koraja usti odkriti;
toj su ljudske sve zamame.
Čud je dobra dar zlaćeni,
a čistoća biser bijeli,
rumen kora], sram poštenu;
ovi ures svaka želi.

(Došašće od Enne k Ankizu njegovu ocu,
Vv. 1528ff.)

Kad s uresom jes na svijeti
ovijem lijepos sadružena,
djevojčica svaka rijeti
tad se može prem blažena.

(*ibid.* als nastavak misli, Vv. 1536ff.)

Ne scijen', slaba o naravi,
da u napravah lijepos stoji . . .

(*ibid.*, Vv. 1806f.) —;

u vezi s posljednjim od spomenutih motiva, nalazimo u dubrovačkoj književnosti poznate motive ljepote duše, pa čak susrećemo i pogrdu zlatu u odnosu spram prave ljepote.²⁰

Spomenut ćemo i ostale motive i teme čija je osnova neosporno platonovska:

poremećaj poretka svijeta (čime se onda podrazumijeva i predodžba o postojanju takvog poretka), što ga izaziva negativni protagonist, kao motiv drame: junak drame tada djeluje »protiv pri-

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Vidi Gučetić, *Della bellezza*, str. 8b. Među ostalim kaže se tamo na dva mjesta: »... l'oro non fá tutte le cose belle, se non quelle à cui conuene« i »La bellezza non è l'oro istesso«.

rode»; taj se motiv nalazi u osnovi radnje mnogih Palmotićevid drama, npr. *Andromede*, *Bisernice*, gdje Phineus i Oritrijes zbog toga bivaju izričito osuđeni, zatim *Elene ugrabljene*, gdje junak u više navrata biva prekoren, konačno npr. u Vv. 1682ff.; strogi zahtjev da se razumom obuzda požuda još općenitije, suprotnost tijelo-duh: ovaj motiv naročito često susrećemo u osnovi drama, odatle potječu teme Palmotićeve *Alčine*, *Armide* i drugih drama: on je u dramama, štoviše, i osnova za osudu zla. Primjera za to ima cio niz. Usporedimo samo formulacije kod Palmotića u *Armidi* 735f., *Pavlimiru* 1033ff., *Eleni ugrabljenoj* 639f., 822ff., 1280ff., 1410ff., i drugima.²¹ Motiv se može proširiti do pravog neprijateljstva prema tijelu, kod čega on posve jednoznačno pripada filozofiji vjere, kao npr. ponovno kod Palmotića u *Alčini* 2427ff.:

Prava rados,
prava sladost
na nebesijeh nahodi se,
kreposnima
tuj djelima
naša duša uspeći se.;

gubitak ljudske slike pri djelovanju protivnu razumu, uslijed razuzdanosti požude ili pak uslijed ludila: tako kod Palmotića u *Ipsipilu* 550ff., 1019., u *Došašću* 1762. i posebno 1344ff.; *soma-sema*-shvaćanje koje je povezano s posljednjim od navedenih motiva (kod Platona se o njemu raspravlja u *Phaidrosu*); čovjekova podvojenost na tjelesni i duhovni dio, pri čemu duhovni vlada tjelesnim — tema koja također pripada ovamo —: kod Palmotića, *Akile* 2039ff.

Osim ovih, mogu se kao daljnji platonovski motivi shvatiti i općenita nauka o kreposti, općenita pohvala kreposti, kao i pohvala određenih kreposti. Pojedinačni su motivi neobično brojni, no prava je platonovska podloga u nekima od njih znatno prekoračena. I za općenitu pohvalu kreposti opet nalazimo tipične primjere kod Palmotića, premda i Gundulić obiluje takvim dokazima, pa ih odmah na prvi pogled nalazimo npr. u *Osmanu* I, 121ff., 185ff., 338ff. i drugdje, još češće u tekstu kao što je *U smrt Marije Kalandrice*, kao i na drugim mjestima. Posebnu nauku o kreposti susrećemo npr. naširoko razrađenu kod Ivana Gučetića u *Leonu filozofu* Vv. 280ff. (kod krunidbe Leona), a nalazimo je i inače kao podlogu radnji mnogih drama: kod Primojevića npr. pohvala hrabrosti kao podloga drami *Euridiče*.

X Posebnu skupinu čine zatim motivi o državi i vlasti, o obliku države i načinu upravljanja. Ovamo treba dodati i velik broj motiva

²¹ Ovamo pripadaju npr. i svi motivi o značenju *svijesti i razbora*. Vidi o rasporedu motiva kod Palmotića u djelu *Die Dramen des Junije Palmotić*, također i o motivima kreposti koji se obrađuju u nastavku.

s područja nauke o kreposti, ukoliko ti motivi ne pripadaju u područje ljubavi, ljepote i slična područja: radi se, naime, pretežno o vladarskim krepostima, kako su one opisane kod Platona u *Državi* (mudrost, srčanost, usmjerenost, pravednost) i kako se npr. prikazuje kod Nikole Gučetića: kao *prudenza, prouidenza, giustitia i sapienza*, odakle ih Palmotić nanovo preuzima u svom *Došašću od Enee k Ankizu negovu ocu*.²²

Kod tih je motiva, za razliku od ostalih, mnogo vidljivije da se radi o oslanjanju na izvornog Platona; neoplatonovski su interesi ovdje manje izraženi. U središtu zanimanja nalaze se, međutim, u dubrovačkoj književnosti upravo motivi o državi, tj. općenito motivi o obliku države i načinu upravljanja, kao i o idealnom vladaru. Ovo se zanimanje razvilo prije svega obrađivanjem te teme u drami, no njegovo se porijeklo može lako povezati s patriotskim interesom što su ga Dubrovčani pokazivali za svoje republike, interesom koji je, kako se zna — kao Dubrovčanima blizak problem — snažno utjecao na lijepu književnost, a o kojemu opširno piše i Stjepan Gradić. To znači da se ovdje platonizam dodiruje s platonovskim interesom. Tema u obliku države i načinu upravljanja pojavljuje se u više navrata u pojedinačnim djelima, pri čemu se često mogu ustanoviti tjesne, djelimice čak poslovne podudarnosti u formulaciji s tekstovima Nikole Gučetića; tako s Palmotićevim

... bolje bi bilo svedj za grada,
da zakon po sebi, ne čovjek da sam vlada,
er zakon nag, razlog, i svijes bez požude,
bez srdžbe, kako bog svakomu prav bude.

(*Došašće* Vv. 1308ff.)

treba usporediti Gučetićeve napomene o vladavini oživotvorenog zakona u *Dello stato delle repubbliche* str. 191. Platon se kao autoritet u vezi s naukom o državi izričito spominje kod Palmotića, u *In laudes Ioannis Bonae* Vv. 17ff. Gradić u to vrijeme piše svoje *Massime politiche raccolte della repubblica di Ragusa*, u kojima je utjecaj platonizma također prisutan. Želimo reći da se ovdje u svakom slučaju još očitije pokazuje da je humanistički interes za Platona bio veoma velik, tj. da je postojao velik interes za klasiku; da je u baroku postojala izrazita klasična crta, o kojoj govori interes za Platona, bio bi, dakle, jedan od zaključaka ovog razmatranja.

Motive o državi posebno često susrećemo npr. kod Palmotića, no njih ima i kod drugih autora, pa ih tako veoma mnogo nalazimo kod Ivana Gučetića, već u *Leonu filozofu* na primjer. Pojavljuju se:

spomenuta vladavina čistog zakona;

vladarske kreposti kod Nikole Gučetića obrađene *sapienza* (npr.

²² Vidi također pod motivi o državi.

Dello stato ... 342), *prudenza* (138, 342), *providenza* (139), *pravednost* (169, 277) i ljubav za domovinu (277), kao i općenito posvuda zahtijevana *eccellenza* kreposti iskrsavaju npr. kod Palmotića kao *prav mudar, vrijedan, izvrstan* (*Došašće* 1098, 1249). Uz njih se, naravno, kao tipični motiv dubrovačke književnosti neprestano javlja i motiv rodoljublja;

u vezi s tim prijekor vladaru što zanemaruje krepost, prije svega pogrda štetnoj *srdžbi* vladarevoj: tako kod Ivana Gučetića u djelima *Leon filozof* i *Io*, kod Palmotića u *Akilu* i *Laviniji* na primjer, odakle proizlazi i ona, za naše shvaćanje, bezosjećajna osuda mrtvog Ajaxa u Palmotićeve *Natjecanju Ajača* i *Ulisa za oružje Akilovo*, kao i trivijalni oblik Pavlimirova samopriekora u *Pavlimiru* 1033ff.

Vrat' se, svijesti ma, razlogu,
ne izgubi tvoga suda;
kraljevstvo ištem, a ne mogu
kralj od mojijeh bit požuda!;

vladar kao uzor kreposti, u koji se narod može ugledati kao u ogledalu — nekoliko puta kod Palmotića, kod Nikole Gučetića formulirano u tekstu str. 140. i u *Regel* (str. 414); poboljšanje čovjeka u državi (Palmotić, *Došašće* 2056ff.); pohvala vladavini plemstva, naslijeđivanje kreposti od oca (pri tome postoji i jedno ograničenje o kojem ćemo kasnije još nešto više reći); na to nailazimo kod Gučetića, *Dello stato* ... str. 160. a formulirano je kod Palmotića, *Došašće* 1318ff.:

Gdi plemstvo zakoni pravednijem gospodi,
čestit je grad oni i u pravoj slobodi,
kripost se ponavlja otaca u plodu ...;

prijekor upućen ženama, budući da one mogu ugroziti ravnotežu države; o tome se govori kod Gučetića u *Dello stato* ... str. 431:

A mal partito è condotta quella citta, doue i costumi delle
donne sono corrotti, cosi ci insegnò Aristotele.

kao i na posve sličan način kod Palmotića, *Došašće* 1754ff.:

Cić ni jedne grad ne može
izginuti stvari prije,
neg cić žena, kad im nije
način stavljen na raskoše.;

X
motiv da je dobar vladar onaj kojeg narod voli, prije nego onaj kojega se boji: kod Gučetića str. 410, kod Palmotića npr. u *Captislava* Vv. 905ff. Zaključak je, dakle, koji proizlazi iz ovog što smo na kraju rekli, da u baroku postoji snažno izražena klasično-antička tradicija. U ovom obliku to već može predstavljati posebnu osobinu dubrovačkog baroka: jaki klasični element kao posljedica osobite povezanosti s antičkom filozofijom. To se može potkrijepiti i dalj-

njim izrazitim dokazom: da se ovdje radilo više o Platonu — kako je prvotno bio shvaćen — pokazuje povezanost Platona s dubrovačkom humanističkom tradicijom kritike plemstva, koja se u dubrovačkoj književnosti često javlja uz temu vladavine plemstva, temu koja već sama po sebi znači vezu s Platonom. Ta se kritika, štoviše, ne javlja samo u malobrojnim posebnim primjerima općenite kritike vlasti kao na onom mjestu kod Palmotića »Bolje bi bilo svedj za grada...« što smo ga već ranije citirali u drugom kontekstu nego npr. i posve konkretno u jednom tako osobitom slučaju kao što je motiv da plemićka krv u biti nema vrijednosti sama po sebi, da naprotiv kreposno ponašanje ovisi jedino o odgovarajućem odgoju, te da se stoga veoma lako može dogoditi da u potomcima jedne loze dođe do propadanja. Na to nailazimo kod Palmotića, u *Ipsipile* 597ff. i 609ff. (slično i *Danica* 2111ff.):

Nijedna bolje stvar ne nuka
plemenito na činjenje,
vrijedna i dobra ko nauka
i kreposno odhranjenje.
Zaludu je svoje stare
duzijem redom na svem svijeti
brojit svijetle gospodare,
a nevrjedno pak živjeti.
(597ff.)

ne toliko slavnijeh djela
krv kraljevska svud spjevana
u viteštvu šlje naprijeda,
plemenita koli odhrana.
(609ff.)

Usporedimo samo kratko ono što Nikola Gučetić u *Dello stato...* govori o stjecanju kreposti odgojem, a ne plemićkim porijeklom, o izboru vladara umjesto nasljedovanja vladarskog prava; budući da se nasljednici ne mogu pokazati nedostojnima:

... questa propositione d' Aristotele da i migliori nascono i migliori patisce difficoltà; perche in parte può esser vera, e in parte falsa; falsa perche non è vero che i virtuosi generano i virtuosi in atto della perfettione; essendo cosa chiara, che le uirtù tanto morali, quanto intellettuali, non sono prodotte in noi dalla natura, ma per la disciplina, e continuo esercizio nostro si acquistano ... (str. 160).

... che questo Principe habbia tal gouerno per elettione, e non per successione: perche non mai fermamente possiamo esser sicuri del buon successore ... (str. 177).

U takvim se situacijama, dakle, barokni platonizam upravo poklapa s 'baroknim humanizmom' (Angyal).